

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321.01(477)

УКРАЇНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Лариса Абизова

*Донбаський державний педагогічний університет,
кафедра філософії, соціально-політичних і правових наук
вул. Г. Батюка, 19, 84116, м. Слов'янськ, Україна*

Досліджується проблема формування національно-державної ідеології в контексті радикального переосмислення соціокультурних проектів. Криза єдності українського суспільства інтерпретується як фактор, що не сприяє формуванню та здійсненню раціональної політичної стратегії держави і не дає можливості забезпечити державу від трагедій попередньої політичної епохи.

Ключові слова: влада, демократія, ідеологія, конфлікт, національна ідея.

Актуалізація проблеми формування національно-державної ідеології викликана не лише практичними потребами політичних реалій України, вона є наслідком теоретичного розвитку політичної науки в цілому. Процес створення раціональної демократичної моделі влади правової держави передбачає створення демократичних інститутів влади, підготовки законодавчої бази, регулювання національної політики, цілеспрямований вплив на формування політичної культури, що у свою чергу потребує ідеологічного підґрунтя. Політична наука формулює конкретні рекомендації, спрямовані на раціоналізацію політичного управління країною. Осмислення стратегії формування національно-державної ідеології має досить прагматичну мету, бо, за влучним зауваженням А.У. Гоулднера, «теорія полегшує пошуки деяких, але не всіх напрямків дії, і тим самим змушує нас змінити світ, або приймати його таким, яким він є, говорити йому ТАК чи НІ. Певним чином будь-яка теорія є скромним некрологом або молебнем за здоров'я конкретної соціальної системи» [4, с. 75].

Масштабні геополітичні зміни ХХІ століття, соціальні та військово-політичні кризи суттєво впливають на міжнародну політику і внутрішню політичні орієнтири країн. Період, який переживає наше суспільство, супроводжується конфліктами (Східна Україна, Закарпаття), пов'язаними з формуванням нових структур і систем. Відбувається крах старих і формування нових форм легітимізації влади, ціннісна переорієнтація, усвідомлення і формування особистісних, групових і національних інтересів, зміна комунікативної структури. Більшість нових держав, а Україна не є винятком, орієнтуючись на принципи європейської демократії, намагаються їх реалізувати у своїх умовах, копіюючи наявні політичні стандарти. Бажання дистанціювати українську політику й економіку від радянського минулого зробило європейський вибір невід'ємним елементом сучасної політичної риторики. Головним вектором соціокультурних трансформацій проголошено пострадянський, посттоталітарний, постколоніальний вектор, який апріорі повинен назавжди забезпечити державу від недоліків і трагедій попередньої політичної епохи. Американський професор політології Пол Д'Аньєрі виділив і проаналізував причини, які поки що не дозволили Україні розвинути достатній рівень демократичних процедур і піти шляхом ліберальної демократії. У своєму дослідженні «Зрозуміти українську політику: влада, політика і інсти-

туціональний дизайн» він називає такі причини невдач української політичної стратегії: фрагментарність і неефективність парламенту (нездатність парламенту сформувати одно-векторний курс державної політики, нездатність політичних сил до компромісів), інституційний дизайн (недосконалість усієї системи політичних інститутів) і «політика сили» (авторитарність влади), що по суті означає деяку дискредитацію самої ідеї демократії [10]. Означена ситуація є наслідком наявності гасел і відсутності програми національно-державного розвитку, що не сприяє продуктивним процесам державотворення або гальмує їх. «Державна стратегія і суспільна свідомість сучасної України зорієнтовані на реалізацію головної проблеми національного життя – самоздійснення у всіх розуміннях (політичному, економічному, культурному), але значною мірою, про що свідчить практика, це досягається радше завдяки натхненню, прояву «народного духу», а не раціонально обґрунтованим методам і програмам перетворень» [1, с. 75].

Метою статті є дослідження стратегії формування національно-державної ідеології в контексті трансформації українського суспільства, перспективи і ризику цього процесу.

Якість ідеології багато в чому залежить не тільки від об'єктивних факторів, а й від тих, хто її створює: ідеологів та політиків, національних лідерів і військових діячів, від їхнього світогляду, досвіду, амбіцій. Розмаїття політичних сил сучасного українського суспільства зумовлює додаткові важелі та механізми впливу на державну владу і політичні процеси. У статуті ЮНЕСКО зазначається, що війни починаються у свідомості людей. Ідеї «правлять» світом. Фраза, що стала майже банальною, проте, вірна за певної переінтерпретації. Ідеї набувають рушійного потенціалу, виростаючи до статусу ідеології, ідеологія – невидима сила, що єднає і спрямовує суспільство. Оскільки нові національні ідеології на цей час у стані становлення, спробуємо в даній роботі окреслити певні тенденції та моделі, у відповідності з якими вони формуються.

Наукові розвідки у вітчизняній соціогуманітарній площині М. Розумного, М. Обушного, Ф. Кирилюка, М. Михальченка, С. Телешуна, що присвячені формам національного державного будівництва, дослідження форм національної, культурної та релігійної ідентичності, які проведені Е. Смітом, Е. Шілзом, С. Коеном, інтерпретації проблеми самовизначення народів в умовах сучасного процесу глобалізації, що мають місце в роботах У. Бека, С. Хантингтона, Л. Халмана, М. Гоэла, Н. Лумана, Ф. Гринстайна, П. Д'Аньєрі, І. Валлерстайна, А. Гоулднера, слугуватимуть теоретичною базою даного дослідження.

Цілеспрямований характер політиці надають політичні програми, доктрини, ідеології як концентроване і систематизоване вираження цілей і цінностей в політиці. Критеріями раціональності політичних дій можуть служити ступінь їх усвідомленості, ефективність (порівняння мети з результатом) та відповідність цінностям, проголошеним і задекларованим політичними лідерами і політичними силами. Сучасна політична теорія, зіткнувшись із новими контекстами самовизначення народів і націй, вимагає переосмислення низки таких фундаментальних політологічних і юридичних категорій, як «автономія», «самоврядування», «децентралізація», «державний суверенітет», «нація», «право на самовизначення». Вибух етнічного сепаратизму, збройних конфліктів, політичної нестабільності, дисбаланс економічних і соціальних інститутів спровокували масові потоки вимушеної міграції, сьогодні «головна проблема в тому, як утримати розширення вірусу мікронаціоналізму, коли всі малі спільноти прагнуть проголосити себе народами, що мають право на самовизначення» [3, с. 164].

Пануюча в колишньому Радянському Союзі та країнах Східної Європи комуністична ідеологія на допускала національних претензій і розглядала націю як явище історичне, що мало з часом поступитися новій соціальній спільноті – радянському народу.

Межі між внутрішньодержавними національними утвореннями формувалися символічно, швидше для статистики народів, які обрали соціалістичний шлях розвитку. Історія начебто «законсервувала» невирішені проблеми на десятиліття. Внаслідок геополітичних зрушень кінця XX – початку XXI століття було дано старт процесу самовизначення держав («парад суверенітетів») і формування національних ідеологій. Сучасні теоретики й аналітики Заходу пов'язують зміну ситуації з радикальним переосмисленням ідеологічних проєктів, але, як стверджує Н. Луман, нові форми осмислення соціальної реальності все ще не сформувалися. «Стареча немічність впливових у минулому ідеологій прирікає сьогодні їхніх прихильників до творчості, але сама по собі не модулює нових пропозицій» [7, с. 200].

Головним орієнтиром для всіх нових пострадянських національних ідеологій стала національна традиція та традиціоналізм у трьох основних проявах: державному, релігійному, культурному.

Державний аспект полягає в ідеологічному пошуку історичного минулого як державного і самостійного. У праці «Національна ідентичність» Е. Сміт визначає основні елементи матриці національної самосвідомості, які, по суті, складають ядро будь-якого традиціоналізму і виступають своєрідними фільтрами, якісними параметрами самоідентифікації та самозбереження нації [8]. Традиціоналізм проявляється як консерватизм у ті моменти, коли існуючий споконвіку порядок відчуває загрозу змін, консерватор стоїть на варті існуючого ладу, він послідовно антиреволюційний. Варіантом прогресивного традиціоналізму є прагнення відтворити, відродити втрачене або знищене, існуюче колись положення речей шляхом корегування нового. Державний традиціоналізм у контексті серйозних історичних наукових досліджень готовий водночас до будь-яких обґрунтувань, обслуговуючих ідеологію. Традиціоналізм прогресивний і традиціоналізм консервативний проявляють себе по-різному і за різних умов, об'єднує їх апелювання до минулого як до єдиного джерела зразків і цінностей. В умовах потужної хвилі соціальної і політичної творчості в нашій державі з'ясування змісту та ролі традицій і традиціоналізму виступає способом осмислення власної історії та перспектив розвитку українського суспільства. Постає питання: український традиціоналізм сьогодні – це ярмо минулого, незримі соціальні ланцюги чи спосіб десакралізації минулого і потенція політичного, економічного, соціального та культурного злету України? Історія не пишеться з чистого аркушу, і минуле, в різних його іпостасях, визначає як сьогодні, так і майбутнє. Політичні сили правого і лівого гатунку, йдучи до влади, спекулюють на проблемі інтерпретації минулого, інколи ігноруючи норми наукової об'єктивності й коректності. У політичних іграх сьогодні використовують і князів Київської Русі, і українських гетьманів, і вояків УПА, і навіть український гопак та вишиванки. Минуле не можна пояснювати логікою політичної боротьби нашого часу, тим паче воно не повинно обслуговувати пристрасті цієї боротьби. Україна є регіоналізованою державою, на сході і заході має місце нетотожня оцінка минулого. Це факт, якого не треба боятися, його треба усвідомити, щоб ефективно рухатися далі, а не затримуватися назавжди в минулому, переконуючи сучасників-опонентів в їхній неправоті, претендуючи лише на власне «правильне» розуміння і використання минулого і соціальної спадщини.

Релігійний традиціоналізм покликаний у межах національної ідеології повернути мораль, моральність, чистоту і піднесеність духу предків, здатність усвідомлення власної нації, якщо вона тим більше має власну конфесію чи церкву. «Релігія відіграє ключову роль системоутворюючого фактора культури і суттєво впливає на процес самоідентифікації етнічних і національних спільнот» [5, с. 63]. Прямо чи опосередковано релігія пов'язана з політикою, і чим більше релігія вкорінена в соціальну проблематику, тим більшою мірою вона може бути політизована. Релігія, що базується на основоположних догматах,

не може бути екстремістською, такою її роблять позарелігійні чинники – соціально-політичні та економічні компоненти. Релігійний традиціоналізм у сучасних конфліктах може бути небезпечним як вирішальний фактор перетворення протистояння у «війну за віру», у «священну війну», тому апелювання до релігійної проблематики вимагає від політиків як принциповості, так і особливої делікатності.

Культурний аспект або, точніше, культуротворчий фактор національних ідеологій виражається в орієнтації етносу на власні зразки культури, що відображають життя саме цього етносу. Важливий фактор культуротворчого аспекту – національна мова. Ренесанс національних мов – це культурне явище геополітичного порядку. Національна ідеологія говорить, проголошує себе передусім національною мовою. Отже, мова – це ще одна складова частина єднання.

Один із найважливіших елементів національно-державних ідеологій – національна ідея. На жаль, наука, навіть розробивши до чіткості таблиці множення поняття національної ідеї, не зможе вимагати від політиків і бюрократів дотримуватися змісту поняття, трансформуючи його у штамп офіційної мови. Поняття національної ідеї дуже швидко перетворилося з демократичної новації у своєрідну данину моді, а за участю офіційних політичних інтересів – навіть у деяку традицію. Про національну ідею говорять, її використовують в офіційній лексиці, вона емоційно надихає велику кількість людей. Поняття національної ідеї активно використовується, по-перше, в науці і культурі, тобто тема національної ідеї обговорюється на конференціях, висвітлюється в монографіях, підручниках, статтях, про неї дискутують представники творчої інтелігенції; по-друге, в політиці, адже немає жодної політичної сили, яка б не включала в програмні документи національну ідею, щоправда, питання про її зміст вторинний; по-третє, в адміністративно-бюрократичному апараті, коли функціонер-бюрократ демонструє формальну атрибутику прояву національної ідеї, в той час як сутність її є для нього малозначимим фактом. Державна бюрократія дуже швидко привласнює необхідні атрибути часу для своєї зовнішньої модернізації. З іншого боку, економічні невдачі влади, яка нібито керується національною ідеєю, суспільство може співвідносити саме з нею. Це особливо відчутно, коли примітивізм масової свідомості неупішки, а інколи і провали в економіці, прямо пов'язує з національною ідеєю. У молодих державах національна ідея зберігає емоційний заряд, ірраціоналізм і поетику. І якщо це з боку здається наївним, то тільки зайвий раз підтверджує, наскільки тема національної ідеї вихолощена ставленням суспільства до влади і вимагає окремого наукового обговорення [2].

Одна характеристика нових національних ідеологій заслуговує особливої уваги. Це специфічно проінтерпретована новими національними ідеологіями проблема національної гордості. Категорія «національна гордість» в її раціональному тлумаченні виражає насамперед гордість етносу за свій високий рівень життя, культуру, стабільний економічний і політичний стан. Історичне минуле виступає необхідною силою, що інтегрує феномен національної гордості. Факти минулої історії виступають як заклики до вирішення колишніх суперечок. У нових національних ідеологіях поняття «національна гордість» більш ірраціоналізоване, і будь-яка дія оцінюється як воля до свободи, до існування. При цьому негативні оцінки національних діячів і рухів абсолютно неприпустимі. Національна гордість може містити виправдання будь-яким вчинкам, спрямованим на благо нації. Часто національні ідеології ідентифікують національну гордість із войовничими характеристиками предків. Ірраціонально-алогічне тлумачення фактів минулої історії надає їм життєву силу і некритично осучаснює. Проте було б абсолютно невірним говорити тільки про політичний ірраціоналізм у національній гордості, залишивши без уваги ті його сторони, які орієнтовані на соціотворення. Не можна сподіватися, що національна інтелігенція і духовенство

можуть розвинути ідею насильства до заперечення правомірності й необхідності національної боротьби. Найчастіше представники інтелігентських кіл закликають до мирного, дипломатичного вирішення проблеми, але при цьому виступають проти будь-яких компромісів, інтерпретуючи потенційні поступки як зраду національних інтересів. Нові національні ідеології у своєму крайньому вираженні вимагають від індивідів підтвердження своєї національної ідентичності не формальним пред'явленням графі «національність», а деякими діями-ініціативами, своєрідною «клятвою» на вірність нації.

У сучасному світі налічується близько двохсот держав і п'ять-сім тисяч (у залежності від методик підрахунку) етнічних груп [11, с. 2], реалізація права на самовизначення кожної може призвести до повного перекроювання політичної карти світу, що, до речі, прогнозується деякими дослідниками. Так американський вчений С. Коен допускає, що пройде 25–30 років, і кількість держав світу збільшиться відсотків на п'ятдесят. Більше 300 незалежних держав з'явиться на мапі світу. Важливу роль у філософсько-політичному дискурсі сучасності відіграє спроба визначення конфлікту, який буде визначати найближче майбутнє. На думку У. Бека, домінантним стане конфлікт «між країнами, регіонами і групами, які стоять на шляху до сучасності, і тими, які на основі досвіду сучасності намагаються цей проект релятивізувати і реформувати. Це буде конфлікт між двома типами сучасності» [6, с. 114]. При цьому треба мати на увазі, що несучасними можуть виявитися цілі країни, які всупереч своїм прагненням стати повноцінними членами Євросоюзу, зі своїми мало-сучасними поглядами і ціннісними орієнтаціями виявляються не готовими відповідати на виклики нової епохи.

Підсумовуючи, зазначимо, що виваженої національно-державної ідеології в Україні немає. Очевидно, що вона буде формуватися в контексті боротьби і компромісів. Чим швидше викристалізується ідеологія, тим швидше заповниться вакуум у свідомості громадян України. Ідейно-політичні орієнтації суб'єктів політики мають трансформуватися у відповідні політичні стратегії. Елементом політичної доктрини сучасної української держави повинна бути раціоналізація політичного управління на основі обґрунтованих стратегій державотворення, які повинні в ідеалі давати можливість планувати і прогнозувати політичні процеси, мінімізувати політичну упередженість, володіти якістю системності та наступності, а не обслуговувати миттєві інтереси окремих політичних сил. З огляду на раціональні та ірраціональні аспекти політики все ж можна стверджувати, що державні політичні стратегії повинні бути раціонально контрольованими, піддаватися науковому аналізу, відповідати перспективному проекту реформ. Майбутнє України, сучасна державна стратегія потребують науково-технічних, економічних, освітніх, ідеологічних новацій, саме вони, ґрунтуючись на єдності державного, релігійного і культурного пріоритетів, можуть забезпечити соціальний поступ українського суспільства і мають бути предметом сучасних наукових і громадсько-політичних дискусій.

Список використаної літератури

1. Абизова Л. Традиції в контексті нового соціально-політичного простору України. Українознавчий альманах. К., 2013. Випуск 11. С. 9–11.
2. Абизова Л. Українська інтелігенція та парадигма національної ідеї у сучасному інтелектуальному контексті. Українознавчий альманах. К., 2013. Випуск 14. С. 100–102.
3. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб.: Экономика, 2001. 238 с.
4. Гоулднер А. Наступающий кризис западной социологии; пер. с англ. СПб.: Наука, 2003. 575 с.

5. Калач В. Політекономічний аналіз трансформаційних процесів українського суспільства. Українознавчий альманах. К., 2011. Випуск 5. С. 63–65.
6. Краснодембський З. На постмодерністських роздоріжжях культури; пер. з польськ. Р. Харчук. К.: Основи, 2000. 196 с.
7. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества. Социо-логос.: Антропология. Социология. Метафизика. М.: Прогресс, 1991. С. 194–215.
8. Майкл Паренти. Демократия для избранных; пер. с англ. В.Н. Горбатенко. М.: Поколение, 2006. 416 с.
9. Сміт Е. Національна ідентичність; пер. з англ. П. Тарашук. К.: Основи, 1994. 223 с.
10. D'Anieri P. Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design. NY, London, 2007. 299 p.
11. Stavenhagen R. Ethnic Conflicts and National-State. L.: The Guilford Press, 1996. 203 p.

UKRAINIAN POLITICAL STRATEGIES: THE PROBLEM OF NATIONAL-STATE IDEOLOGY FORMATION

Larysa Abyzova

*Donbass State Pedagogical University,
Department of Philosophy, Socio-Political and Legal Studies
G. Batyuka str., 19, 84116, Slovyansk, Ukraine*

The problem of national-state ideology formation in the context of Ukrainian society transformation and radical re-thinking of ideological projects is researched. It has been found that political strategies should enable planning and forecasting political processes, minimize political bias, and meet reform projects. The crisis of unity in Ukrainian society is interpreted as a factor that does not contribute to the formation and implementation of a rational political strategy of the state.

Key words: power, democracy, ideology, conflict, the national idea.